

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİRLİYİ**  
**BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

---

*Əlyazması hüququnda*

**TƏRANƏ HƏSƏNAĞA QIZI HÜSEYNBALAYEVA**

**KLASSİK VƏ MÜASİR İBRİ MƏTNLƏRİNİN ORFOQRAFİK  
XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

**10.02.12 – Sami dilləri**

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru alimlik  
dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

**A V T O R E F E R A T I**

**B A K İ - 2 0 1 1**

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin “Ərəb filologiyası” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

**Elmi rəhbər:** akademik **V.M.Məmmədəliyev**

**Rəsmi opponentlər:**

Filologiya elmləri doktoru, professor **M.A.Pənahi**

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **S.S.Süleymanov**

**Aparıcı təşkilat:** AMEA-nın akad. Z.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun Ərəb filologiyası şöbəsi

Müdafiə “\_24\_” \_06\_\_\_\_\_ 2011-ci ildə saat “\_\_\_”-da Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının 01 aprel 2011-ci il tarixli 108 sayılı əmri ilə Bakı Dövlət Universitetində yaradılmış birdəfəlik ixtisaslaşdırılmış müdafiə şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az-1148, Bakı şəhəri, Z.Xəlilov küçəsi 23

Dissertasiya ilə Bakı Dövlət Universitetinin elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “\_\_\_” “\_\_\_\_\_” 2011-ci il tarixində göndərilmişdir.

Birdəfəlik ixtisaslaşdırılmış müdafiə şurasının elmi katibi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dos. **V.A.Qaradağlı**

## İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

**Mövzunun aktuallığı.** Müasir ibri yazısının orfoqrafik qaydaları uzun tarixi bir dövr ərzində formalaşmış və hər bir dövrün zəruri təsiri nəticəsində yazıya müəyyən əlavələr edilmişdir. Bu səbəbdən də, müasir dövrdə ibri orfoqrafiyasını tədqiq edərkən qədim dövr ibri dilinə müraciət etmək zərurəti meydana çıxır. Belə ki, müasir ibri orfoqrafiyasının kökündə məhz minilliklər ərzində dilin özünə cəmləşdirdiyi bütün xüsusiyyətlər əks olunmuşdur.

İbri dilinin orfoqrafiyasının tədqiqi qədim dövrlərdən müxtəlif şəxslərin diqqətini cəlb etmişdir ki, bu da ibri dilinin digər dillərdən fərqli tarixi inkişafı ilə bağlıdır. İbri dilinin eramızdan iki min il əvvəl müstəqil dil kimi formalaşmasına baxmayaraq, e.ə. VII-VI əsrlərdən etibarən arami dili tərəfindən sıxışdırılmağa başlaması və yəhudillərin ikinci Məbədinin romalılar tərəfindən dağıdılmasından sonra (e.ə. I əsr) bu dildə danışan xalqın dünyanın müxtəlif yerlərinə səpələnməsi ilə ibri dilinin danışq dili kimi fəaliyyətinə tamamilə son qoyuldu. Buna baxmayaraq, qədim ibri dili yazı dili kimi daim istifadə olunmuş və IX əsrə qədər bu dildə zəngin dini, poetik ədəbiyyat yaradılaraq qədim dünya ədəbiyyatına qiymətli töhfələr verilmişdir. IX əsrdən etibarən isə ərəb dilinin təsiri altında bu dildə dini və dünyəvi mövzuda coxsaylı əsərlər yaradılmış, elmin inkişafı nəticəsində bütün sahələrə aid qiymətli ədəbiyyat toplanmışdır.

İbri dilinin orfoqrafiyasından danışarkən, ilk növbədə hərəkələrin ibri yazısına daxil edilməsinin başlanması ilə bağlı olan məsələlərə diqqət yetirmək lazımdır. Əksər alimlərin fikri budur ki, onlar masorçular tərəfindən ixtira edilmişdir. Əhdi-Ətiqə qədərki epigrafiq abidələrdə, o cümlədən də Əhdi-Ətiqin son kitablarında, artıq Təlmud və Mişnanın yaradıldığı yazı nümunələrində hərəkələrə təsadüf olunmadığına baxmayaraq, bəzi alimlər onların çox qədim olduğunu, hətta ibri yazısının özü ilə birlikdə yarandığını iddia edirlər.<sup>1</sup>

Qeyd etmək lazımdır ki, bu fikri təsdiq edən faktlar yox dərəcəsidədir və onların irəli sürdükləri müddəalar əsassızdır.

---

<sup>1</sup> Зислин М.Н. Вост.школа евр. грамматиков в X-XIII вв. (//«Семитские языки», вып. 2 (ч. 2), изд. 2-е, М., 1965., Коковцов П.К. «Книга сравнения евр. языка с арабским» Абу Ибрагима (Исаака) Ибн Баруна, испанского еврея конца XI и начала XII века. СПб., 1898.

Əksəriyyət təşkil edən digər dilçilər isə nöqtələmə prosesinin sonradan yarandığını hesab etmiş, onun b.e. VI əsrindən etibarən masorçular tərəfindən kəşf edilərək hərflərə əlavə edildiyini bildirmişlər.<sup>1</sup>

Onların fikrincə, göstərilən tarixdən əvvəlki dövrə aid olan yazı nümunələrinin heç birində bu nöqtələrə rast gəlinmədiyindən nöqtələr və digər əlavə işarələri daha qədim dövrə aid etmək olmaz.

Fakt budur ki, Əhdi-Ətiqin yarandığı dövrdə, o cümlədən də ondan əvvəlki və sonrakı dövrlərdə ibri yazısı yalnız samitlərdən ibarət idi, bu gün bizə məlum olan hərəkələr mövcud deyildi və Beqad Kefat qrupuna daxil olan 6 samit, o cümlədən də şin və sin samitləri nöqtəsiz olaraq yazılırdı.

Hərəkə və nöqtələrsiz olan ibri yazısı ilə yazmaq və oxumaq dili yaxşı bilməyən yəhudilər üçün böyük çətinlik yaradırdı. Dini mətnlərin oxunması və köçürülməsi zamanı hər hansı bir xəyata yol verməmək və məzmunu xələl gəlməməsi üçün dəqiq oxunu tənzimləyən yeni vasitələrə ehtiyac aydın şəkildə hiss olunurdu. Həmin dövrün alimləri kimi çıxış edən masorçular da bu çatışmazlıqları görərək ibri dilinin orfoqrafiyasına müəyyən əlavələr etməyə və bu dilin yazı qayda-qanunlarını yaratmağa başladılar. Dili yad ünsürlərdən və səhvlərdən qorumaq böyük bir problemə çevrilmişdi. Qədim dövr yəhudi alimləri ibri dilinin xüsusiyyətlərini və bu dilin təmizliyini saxlamaq üçün çox çalışır, əllərindən gələni edirdilər. Onlar hətta, digər dillərdən aldıkları sözləri belə dəyişərək, onlara ibri dili forması verirdilər.<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> Cantineau, J., "Essai d'une phonologie de l'hébreu biblique" // Bulletin de la Société de Linguistique de Paris 46, 1950, p. 82-122., Chomsky W. Developments in Hebrew orthography // JQR. Vol.LXVI, January, 1976, No.3, p. 168-171., Chomsky W. The history of our vowel-system in Hebrew // JQR, Vol. XXXII, July 1941, No.1. p. 27-49., Cohen M. B., The System of Accentuation in the Hebrew Bible Minneapolis, MN: Milco Press, 1969., Freedman D.N., Dean Forbes A, Francis I. Anderson Eisenbrauns. Studies in Hebrew and Aramaic orthography. Wihona lake, Indiana, 1992, p.328., Kautsch, E.Gesenius' Hebrew Grammar. 2<sup>nd</sup> English ed. Trans. A.E.Cowley.Oxford: Clarendon, 1910., Lacheman Ernest R. A matter of method in Hebrew paleography, JQR. Vol. XL, July, 1949, No 1, p.15-39

<sup>2</sup> Mann J. On the Terminology of the Early Massorites and Grammarians, Oriental Studies published in commemoration of the fortieth anniversary (1883-1923) of Paul Haupt, Baltimore, Leipzig, 1926., səh.46-71

Əsas məsələ isə Əhdi-Ətiq mətninin oxunub başa düşülməsi ilə bağlı olmuşdur, çünki Əhdi-Ətiq kitablarının oxunuşunda müəyyən səhvlərə yol verilirdi. Dini icmalarda isə müqəddəs mətnlərin oxunuşunda hər hansı bir xəyata yol vermək böyük günah sayılırdı. Məhz bunların nəticəsi olaraq ibri dilinin saflığını qorumaq və Əhdi-Ətiqin oxunuşunda ibri dili normalarının pozulmasının qarşısını almaq məqsədilə dil qaydalarının yazılı şəkildə qeyd edilməsi zərurəti meydana gəldi. Masorçular Əhdi-Ətiq kitablarını bir yerə toplayaraq, vahid nüsxə halına salmış, surələrə və ayələrə ayırmış, hərəkə və nöqtələrlə təmin etmiş və s. bu kimi orfoqrafiya ilə bağlı çox aktual problemləri həll etmişlər. Sonrakı alimlər bu işi daha da inkişaf etdirərək ibri dilinin orfoqrafiyası ilə bağlı bir çox məsələlərə aydınlıq gətirmişlər.

Cəsarətlə qeyd edə bilərik ki, ibri yazısında çox mühüm dəyişikliklər etməyə müvəffəq olmuş masorçu alimlər əslində ibri orfoqrafiyasının əsasını qoymuş, onu təkmilləşdirmiş, bununla da əslində, ibri dilçiliyinin əsasını qoymuşlar. İbri dilçiliyi qısa bir zaman ərzində inkişaf edərək bir çox qollara bölünmüş və bu dilçiliyin müxtəlif sahələri meydana gəlmişdir.

Avropa sənəduşluğunda hebraistika adı ilə tanınmış ibri dilçiliyi ibri dili və bu dildə yazılmış ədəbiyyatın tədqiqi ilə məşğul olan filoloji fənlərin məcmusunu əhatə edir. 16-cı əsrin əvvəllərinə qədər bu dili ilə bağlı linqvistik əsərlərin müəllifləri, demək olar ki, yalnız yəhudilər olmuşlar və onlar öz tədqiqat işlərində əsasən, Əhdi-Ətiqin masorçu mətnlərinə və ərəb filoloqlarının elmi metodlarına istinad edərək, ibri dilçiliyini inkişaf etdirmişlər. İbri dilinin tədqiqi masorçu şərhləri, o cümlədən də Təlmud və Midraş ədəbiyyatında öz əksini tapmış Əhdi-Ətiq ekzeqezi əsasında formalaşmışdır.

“Klassik və müasir ibri mətnlərinin orfoqrafik xüsusiyyətləri”nin araşdırılmasına həsr olunmuş dissertasiya işinin aktuallığını şərtləndirən amillər müxtəlifdir.

İlk növbədə qədim ibri dilinin orfoqrafik xüsusiyyətlərinin tədqiqi həmin dövrdə ibri yazısının vəziyyəti ilə tanış olmaq və bu gün mövcud olan müasir ibri orfoqrafiyasında həmin dövrün yazı ənənələrinin nə dərəcədə qorunub saxlanmasını öyrənmək baxımından çox aktual və əhəmiyyətlidir. Bununla yanaşı, Əhdi-Ətiq ibri dilində

---

qələmə alınmış ilk əzəmətli yazılı abidədir və onun yazıya alınması, toplanması, yazı tərzı, orfoqrafik xüsusiyyətləri və qrammatik qayda-qanunlarının tədqiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Digər tərəfdən Əhdi-Ətiq mətnləri istər bir nüsxə halına salındığı vaxt, istərsə də sonrakı dövrlərdə bir katib tərəfindən deyil, çoxsaylı xəttatların əli ilə yazıya alınrdı və bu səbəbdən yazıya alınmış dini mətnlərdə, təbii ki, mənaya xələl gətirən yazı fərqlinin olmasının mümkünlüyünü istisna etmək olmaz. Bu gün əlimizdə olan istər Əhdi-Ətiq mətnləri, istərsə də Əhdi-Ətiqə qədərki epiqrafik abidələrdə alef, he, vav, yud samitlərinin eyni sözlərdə bəzən yazılıb, bəzən isə yazılmaması və s. buna nümunə ola bilər. Belə ziddiyyətli məqamların öyrənilməsi, onların elmi əsaslarla izah edilməsi baxımından da tədqiqat işini bu mövzuya həsr olunmuş aktual hesab etmək olar.

Azərbaycanda 1993-cü ildə BDU-nun Şərşünaslıq fakültəsində fakültənin dekanı dosent E.Əzizovun təşəbbüsü ilə, samişünas alim, akademik V.M.Məmmədliyəvin rəhbərliyi altında ərəb filologiyası kafedrasının nəzdində hebraistika məktəbinin əsası qoyulmuşdur. İbri şöbəsinin bünövrəsini qoymuş ilk və yeganə müəllim olan S.Fərzəliyəvin rəhbərliyi ilə bu sahə çox uğurla fəaliyyətini davam etdirmiş, inkişaf etmiş, bu sahədə mühüm elmi araşdırmalar aparılmışdır.

Dissertasiya işi Azərbaycanda hebraistika sahəsində yazılan ilk elmi əsərlərdən biridir və Azərbaycanda nəinki hebraistikanın, o cümlədən də samişünaslığın daha da inkişaf etdirilməsi baxımından əhəmiyyətli hesab edilə bilər. Belə ki, sami dillər ailəsinə daxil olan ibri dili ərəb dili arasında qohumluq əlaqələri mövcuddur və hər iki dil çox saylı oxşar qrammatik xüsusiyyətlərə malikdir və dissertasiya işi çox dərin köklərə malik ərəb dili məktəbimizin nümayəndələrinə bu iki dilin müqayisəli araşdırılması baxımından köməkçi vasitə rolu oynayaraq, müqayisəli samişünaslığın daha da inkişaf etdirilməsi baxımından aktuallıq kəsb edə bilər .

Dissertasiya işinin obyektı klassik və müasir ibri mətnlərinin orfoqrafik xüsusiyyətlərinin tarixi-müqayisəli aspektdə araşdırılmasından ibarətdir. Müasir ibri orfoqrafiyası uzun tarixi bir dövr keçərək, bir çox dəyişikliklərə məruz qalmış, hər tarixi mərhələnin yazı xüsusiyyətlərini özündə əks etdirərək inkişaf etmişdir. Bu gün müasir ibri orfoqrafiya qaydalarını, dilin gözəlliyini, səlisliyini və ahəngdarlığını nəinki mühafizə etmək, hətta bu xüsusiyyətləri inkişaf

etdirmək, artırmaq və genişləndirmək istiqamətində böyük işlər görülür. Buna görə də müasir ibri dilində orfoqrafiya qaydalarını müəyyənləşdirərkən, dildə vaxtı ilə mövcud olmuş dil faktları və qaydalarının inadla mühafizəsi, eləcə də dildə baş verən və hələ aqibəti müəyyən olmayan bir sıra “yeniliklərin” mexaniki hesaba alınması, “yenilik” deyə belə hallar üçün xüsusi qaydalar düzəldilməsi mənfi hal kimi qarşılır və hətta dilin ümumi inkişafı baxımından təhlükəli hesab edilir.<sup>1</sup>

İbri dili orfoqrafiyasını tarixi baxımdan tədqiqi ilə bağlı qətiyyətlə deyə bilərik ki, tədqiqat əsərlərində yuxarıda qeyd etdiyimiz bu və ya digər cəhət ya heç nəzərə alınmamış, ya da bir cəhətə daha çox meyl göstərilmiş, digər cəhətə isə çox az yer verilmişdir. Bəzən isə orfoqrafiya heç bir vahid və sabit prinsip əsasında qurulmamışdır. İbri dilinin dirçəldilməsi prosesində müəyyən mərhələlərdə çoxsaylı kitab, dərslik və mətbuat vəsaitlərində müxtəlif, fərqli orfoqrafiya qaydaları nəzərə çarpacaq dərəcədə cari olmuşdur.<sup>2</sup>

Bəzən eyni qəzet və jurnalda eyni sözlərin yazılışında belə müxtəlifliyə yol verilmişdir.

Belə müxtəliflik isə orfoqrafiyanın əsl mahiyyəti və məqsədi ilə tam ziddiyyət təşkil edir, çünki orfoqrafiyanın əsl məqsədi xalq kütlələri arasında yazılı anlaşmanı, yazı vasitəsi ilə fikrin dürüst, dəqiq ifadəsini təmin etməkdir. Orfoqrafiyanın ictimai mahiyyəti məhz bununla bağlıdır və elə buna görə də orfoqrafiya qaydaları ictimai qanunlar kimi hamı üçün məcburidir və heç kəs bu qaydaları dəyişib başqaları ilə əvəz edə bilməz.

Bütün bunları əldə rəhbər tutan Yerusəlim şəhərində yerləşən İbri dili Akademiyası dilin digər sahələri kimi, orfoqrafiya sahəsini də daim tədqiq etməklə sabit orfoqrafiya qaydaları hazırlamağa müvəffəq olmuşdur.

Müasir ibri dilinin orfoqrafiyası üç prinsip əsasında formalaşmışdır:

1) Etimoloji prinsip; Adından göründüyü kimi bu prinsip söz və ya kökün mənşəyini nəzərdə tutur və onların əsrlər boyu dəyişiklərə

<sup>1</sup> Landau J.M. Language Study in Israel // Current Trends in Linguistics. 1970, N 6.

<sup>2</sup> Bachi R. A Statistical Analysis of the Revival of Hebrew in Israel // Scripta Hierosolomitana 3, 1956, p. 198-206

məruz qalmalarına baxmayaraq ilkin formalarında yazılmasını qanuniləşdirir.

2) Fonetik prinsip hər bir samit fonemin yalnız bir samitlə ifadə olunmasını nəzərdə tutur. Başqa sözlə desək, söz deyildiyi kimi yazılır.

3) Morfoloji prinsip, yəni morfemin işlənmə vəziyyətindən asılı olaraq tələffüzündə fərq əmələ gəlsə də olduğu kimi yazılır.

Müasir ibri orfoqrafiyasından danışarkən ilk növbədə aşağıdakı məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir:

1) İbri yazısının əsas mənbəyini təşkil edən samit hərflərin əsas orfoqrafik xüsusiyyətləri və onların ibri orfoqrafiyasında təsnif edilməsi;

2) Tarixi baxımdan samitlərdən uzun müddət sonra yaranmış, mənşə etibarilə kökü b.e. VI-X əsrlərinə təsadüf edən sait işarələrin- hərəkələrin və onların ifadə etdikləri səslərin əsas xüsusiyyətləri;

3) Müasir durğu işarələrinin ibri orfoqrafiyasında rolu;

4) Müasir ibri dilində istifadə olunan hərəkəli və hərəkəsiz yazının əsas xüsusiyyətləri.

Sadaladığımız yazı elementlərinin hər biri digəri ilə sıx əlaqə təşkil edərək müasir ibri orfoqrafiyasının ayrılmaz bir hissəsi hesab edilir və ibri yazı sistemini əmələ gətirir.

**Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri.** Tədqiqat işinin qarşısında duran əsas məqsəd qədim ibri orfoqrafiyasının tədqiqat tarixini araşdırmaq, əsas xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq, onların müasir dildə nə səviyyədə əks olunması, uzun tarixi dövr ərzində dilin orfoqrafik cəhətlərində hansı dəyişikliklərin baş verməsi, müasir ibri orfoqrafiya qaydalarının tərtib olunmasında əsas həlledici rol oynayan faktorları aşkar edib, onları öyrənməkdən ibarətdir.

Tədqiqat işinin qarşısında qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirmək zəruri hesab olunur.

- İbri yazısı və əlifbasının mənşəyini araşdırmaq, ibri dilinin tarixi inkişaf prosesini izləyib, inkişaf mərhələlərini qısaca şərh etmək;

- Qədim ibri yazısının əsas xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirib, dildə formalaşmış yazı növləri, istifadə olunmuş yazı alətləri və materialı haqqında məlumat vermək;



- Qədim ibri orfoqrafiasının əsas xüsusiyyətlərini epigrafiq abidələrdə, Əhdi-Ətiq və Əhdi-Ətiqdən sonrakı dövr mətnlərində, Təlmud, Mişna kitabları və Ölü dəniz əlyazmalarında nəzərdən keçirmək;

- Hərəkə və nöqtələr sisteminin meydana gəlməsi, masoranın tərtibatına qədərki və sonrakı dövrdə mövcud olan sait işarələrin meydana gəlmə səbəblərini təhlil etmək,

- Masorçuların fəaliyyətinin əsas istiqamətləri, Əhdi-Ətiq kitablarının vahid nüsxə halına salınması, Marorçu əsərlərinin meydana gəlməsi haqqında müəyyən məlumat əldə etmək üçün orta əsr və yeni dövr mənbələri araşdırmaq;

- Müasir ibri dilinin orfoqrafik xüsusiyyətləri haqqında müəyyən nəticəyə gəlmək üçün İbri dili Akademiyasının islahat və qərarları ilə yaxından tanış olmaq, akademiyanın “Leşonenu” (“Dilimiz”) və “Leşonenu leam” (“Milli dilimiz”) kimi aylıq elmi məcmuələrini nəzərdən keçirmək;

- İbri əlifbasını təşkil edən samit hərfləri orfoqrafik xüsusiyyətlərinə əsasən təsnif etmək, sait işarələrin – hərəkə və nöqtələr sisteminin müasir yazıda nə kimi rol oynamasından, hansı ədəbiyyat nümunələrində istifadə olunması, hərəkəli və hərəkəsiz yazının orfoqrafiasının hansı qaydalar üzrə sabitləşməsi haqqında məlumat vermək.

**Tədqiqat işinin metodu və mənbələri.** Dissertasiya işini yazarkən, mənbə olaraq, ilk növbədə qədim dövr ibri dilini özündə tam əks etdirən Əhdi-Ətiq mətnlərindən istifadə olunmuşdur. Bununla yanaşı, epigrafiq abidələrin orfoqrafik xüsusiyyətlərini araşdırmaq üçün bu abidələrin tədqiqi ilə məşğul olmuş etnoqraf və tarixçilərin əsərlərində də müraciət edilmişdir. Qədim dövr əlyazmalarının araşdırılması baxımından Yerusəlim və Xayfa universitetlərinin nəhəng kitabxanalarında toplanmış zəngin ədəbiyyat əsas mənbə rolunu oynamışdır. Müasir dövr orfoqrafiasının tədqiqi sahəsində İbri dili Akademiyasının məcmuələri, o cümlədən də ingilis və ibri dilində çap olunan beynəlxalq The Jewish Quarterly Review (Rüblük yəhudi jurnalı), Hebrew Union College Annual (Birləşmiş İbri Kollecinin illik məcmuəsi) elmi məcmuələrində ibri dilinin orfoqrafiası ilə bağlı toplanmış məqalələr təhlil edilərək istifadə olunmuşdur. İlk növbədə, sözün əsl mənasında yalnız ibri dilinin orfoqrafiası ilə məşğul olmuş

Solomon Zeytlin, G.Drayver, S.Moraq, H.Tur-Sinay, V.Komski, V.Vaynberg və s. kimi dilçilərin əsərlərinə istinad edilmişdir.

**Tədqiqat işinin elmi yeniliyi.** Dissertasiya işi ibri orfoqrafiyasının fərqli yönümdən araşdırılması baxımından əhəmiyyətlidir və səciyyəvi xüsusiyyətlərə malikdir. Belə ki, klassik, o cümlədən də müasir hebraistikada ibri dilinin orfoqrafiyasının daim diqqət mərkəzində olmasına baxmayaraq, araşdırdığımız mənbələrdə ibri dilinin orfoqrafik xüsusiyyətləri bütün tarixi mərhələlər üzrə nəzərdən keçirilməmiş və bu tarixi-müqayisəli xarakter daşımayıb, ibri orfoqrafiyasının hər hansı bir konkret probleminə həsr olunmuşdur. Dissertasiya işində isə ibri dilinin orfoqrafiyası dilin bütün tarixi mərhələləri üzrə tarixi-müqayisəli aspektdə təhlil olunmuş, tədqiqat obyektinə bağlı bütün problemlər bir araya gətirilmiş, ən mühüm məqamlar haqqında ətraflı məlumat verilmiş, müəyyən nəticələr əldə olunmuşdur. Dissertasiya işinin respublikamızda hebraistika sahəsində azərbaycan dilində yazılmış ilk elmi işlərdən biri olduğunu nəzərə alaraq mövzunu izah etmək üçün bəzi məsələləri (ibri dilinin inkişaf tarixi, ibri yazı formaları, Əhdi-Ətiq kitabının tərkibi, məzmunu və s.) ətraflı şərh etmək zərurəti meydana gəlmişdir. Dissertasiya işinin müəyyən hissələri ibri dilinin tədrisində dərslik kimi istifadə oluna bilər. Tədqiqat işinin sonunda “Əlavələr” şəklində hebraistikada məqbul sayılan və mövzu ilə əlaqədar işlədilmiş müəyyən terminlərin qısa lüğəti tərtib olunmuşdur. Eyni zamanda ibri dilinin öyrənilməsində maraqlı şəxslər üçün düzgün yazı vərdişlərinə yiyələnmək məqsədilə lüğət şəklində qısa orfoqrafik göstəricilərdən ibarət sözlük verilmişdir.

**Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti** ondan ibarətdir ki, dissertasiya işində öz ətraflı şərhini tapmış müxtəlif elmi müddəalar, nəticələr nəinki ibri dili ilə məşğul olan mütəxəssislər, tələbələr, o cümlədən də digər sami dilləri ilə məşğul olanlar üçün elmi bələdçi rolunu oynaya bilər. Dissertasiya işində yalnız orfoqrafiya məsələləri öz əksini tapmamış, müəyyən məsələlərə aydınlıq gətirmək üçün ümumi nəzəri şərhələrə də müraciət olunmuşdur. Bu baxımdan da, ibri dili, əlifbası, yazısı, qədim ibri ədəbiyyatı, orta əsrlərdə formalaşmış ibri filologiyası, Əhdi-Ətiq mətnlərinin qədim tərcümələri, Ölü dəniz əlyazmaları, hebraistikanın tarixi, yəhudi dilləri və dialektləri, ibri abreviaturları və s. kimi mövzular ilə maraqlananlar dissertasiya işindən bəhrələne bilərlər.

Dissertasiya işinin əsas praktik əhəmiyyəti onun tədris prosesində istifadəsi üçün uyğun qaydada tərtib olunmasıdır. Dissertasiya işindən müəyyən nəzəri fənlərin tədrisi zamanı dərs vəsaiti kimi istifadə oluna bilər.

İbri dilinin orfoqrafiyası tədqiqat baxımından çox qədim köklərə malikdir. Lakin qeyd etməliyik ki, bu tədqiqat işləri orfoqrafiyanın ayrı-ayrılıqda bu və ya digər problemlərinə həsr olunmuş, kompleks xarakter daşmamış, onlarda tarixi-müqayisəli metoddan istifadə edilməmişdir. Dissertasiya işində ibri dilinin orfoqrafik xüsusiyyətlərini tarixi-müqayisəli aspektdən araşdırmağa, ibri orfoqrafiyası ilə bağlı demək olar ki, bütün mövzuları əhatə etməyə səy göstərilmişdir.

Tarixi-müqayisəli metodla yanaşı, tədqiqat işinin müvafiq bölmə və paraqraflarının hazırlanmasında dilçilikdə və samsünaslıqda qəbul olunmuş ümumi və xüsusi tədqiqat metodlarına da müraciət edilmiş, semantik-tipoloji, formal-struktur metodlardan istifadə olunmuşdur.

**Dissertasiya işinin aprobasiyası.** Dissertasiya işində öz əksini tapmış müəyyən nəzəri və praktik mövzular, tədqiqat prosesində əldə edilmiş nəzəri nəticələr tezis, məqalə və həmçinin müəllifin iştirak etdiyi elmi konfranslardakı çıxışlarında öz əksini tapmışdır. Respublikamızın elmi və elmi-tematik məcmuələrində çap olunmuş səkkiz məqalə və tezisdə, həmçinin ölkə xaricində çap edilmiş bir məqalədə dissertasiya işinin mövzusu tamamilə əhatə olunmuşdur.

**Mövzunun tədqiq olunma səviyyəsi.** İbri dilinin müstəqil bir sahə kimi tədqiqini əsas etibarilə X əsrin əvvəllərinə aid etmək olar. Saadi Qaonun “Ha Egron” (“Söz xəzinəsi”) və “Kutub əl-luğa” (“Dil haqqında kitablar”) əsərləri ibri dilinin tədqiqinə həsr olunmuş ilk linqvistik işlər hesab edilir.<sup>1</sup>

Bu kitablardan birincisi leksikoqrafiya, digəri isə qrammatikaya həsr edilmişdir.

X əsrin ikinci yarısında yaşamış karaim ekzeqeti Yafət ben Əli ha-Levi ibri dilinin qrammatika və leksikoqrafiyası üzrə qiymətli qeydlərin, həmçinin Əhdi-Ətiq kitabları arasında Osinin kitabına yazdığı şərhlərin müəllifi kimi tanınmışdır. İlk dəfə onun qeydlərində “dikduk” termininə rast gəlinmişdir (קדקד [ledakdek]-

<sup>1</sup> Ha-‘Egron. Edited by N.Allony. Jerusalem, 1969, p. 132 and notes 573-577.

“dəqiqləşdirmək”) və müasir dilçilikdə bu termin “qrammatika” mənasında işlədilir.<sup>1</sup>

Onun müasiri olmuş Yosef ben Noax (Əbu Yəqub Yusuf ibn Nuh) da ibri dilinin qrammatikasına həsr olunmuş kitab yazmış və XI əsrdə yaşayıb yaratmış məşhur karaim qrammatiki Əbu-l-Fərəc Harun ibn əl-Fərəc öz əsərlərində dəfələrlə onun fikir və mülahizələrinə istinad etmişdir.<sup>2</sup>

Məhz bu dövrdən etibarən ilk dəfə olaraq yəhudilər tərəfindən dilləri müqayisəli şəkildə öyrənməyə cəhd göstərilmiş və müqayisəli sami qrammatikasının əsası qoyulmuşdur. Yəhudilər əvvəl Əhdi-Ətiq kitablarının qrammatikasını Mişna və Təlmud ilə müqayisəli şəkildə öyrənməyə başlamışlar, daha sonralar isə ibri dilinin ərəb və arami dilləri ilə müqayisəli tədqiqi sahəsində ilk addımlar atmışlar. Məsələn, IX əsrin sonu X əsrin əvvəllərində yaşamış Yehuda ibn Kureyş Əhdi-Ətiq, Mişna və Təlmudun leksikasını ərəb dilinin leksikası ilə müqayisə etməyə çalışmışdır. Dunaş ibn Təmim isə (890-955) nəinki bu sahədə müqayisəli tədqiqat aparmış, hətta belə nəticəyə gəlmişdir ki, bu dillərin leksikası bir-biri ilə sıx əlaqədardır və ibri dilinin leksikası ərəb dilindən daha qədimdir.<sup>3</sup>

X əsrin ortalarında David ben Avraham Alfasi ərəb dilində “Kitab cəmi’ əl-əlfaz” adlı ibri və arami dillərinin ilk izahlı lüğətini tərtib etmişdir. Elə həmin əsrin sonlarında Menaxem İbn Saruk ibri dilində “Maxberet” (“Dəftər”) adlı ibri-arami dillərinin ilk izahlı lüğətini işləyib hazırlamış və onun bu kitabı İspaniyada yəhudi dilçilik elmində ilk linqvistik əsər hesab olunur.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Campbell, A. F., "Psalm 78: A Contribution to the Theology of Tenth Century Israel,"// CBQ 41 , 1979, p.51-79.

<sup>2</sup> Зислин М.Н. Глава из второй части грамматического сочинения «Ал-Кафи» Абу-л-Фараджа Харуна ибн ал-Фараджа (ХІв.) (по материалам архива П.К.Коковцова и второго собрания Фирковича) – КСИНА, 69, М., 1965.

<sup>3</sup> Зислин М.Н. Восточная школа еврейских грамматиков в X-XIII вв. (По материалам неопубликованных рукописей библиотеки имени М.Е.Салтыкова – Щедрина в Ленинграде) //«Семитские языки», вып. 2 (ч. 2), издание 2-е, исправленное и дополненное, М., 1965., Коковцов П. Новые материалы для характеристики Йехуды Хайюджа, Самуила Нагида и некоторых других представителей еврейской филологической науки в X, XI и XII вв., собрал, исследовал и издал П.Коковцов. Петроград, 1916.

<sup>4</sup> Sáenz-Badillos Angel. A History of the Hebrew Language. Trans. by John Elwolde. Cambridge: Cambridge UP, 1993.

XI əsrdə ibri dilçilik elmi daha da inkişaf etməyə başladı. Əgər əvvəllər ancaq leksikologiya sahəsində tədqiqat işləri aparılırdısa, indi artıq dilçiliyin digər sahələri də tədqiqat obyektinə çevrilmişdi. XI əsrin ortalarında yaşamış karaim qrammatiki Əbu-l-Fərəc Harun ibn əl-Fərəc özünün “Əl- Muştamil” və “Əl – Kafi” əsərlərində leksikologiya sahəsində mühüm işlər görmüş, eyni zamanda ərəb mənbələrində dərin kök salmış yunan nəzəriyyəsinə əsaslanaraq ibri dilçiliyində yeni səhifələr açmağa müvəffəq olmuşdur. O, ilk dəfə olaraq məsdərin felin ilkin forması olması iddiasını irəli sürərək bunu əsaslandırmağa çalışmış, ibri dilində köməkçi nitq hissələrini tədqiq etmişdir.<sup>1</sup>

X əsrdən etibarən inkişaf etməyə başlayan ibri dilçilik əsərlərinin böyük əksəriyyəti ərəb dilində qələmə alınır. Bu əsərlər nəinki ibri dilinə, onun digər sami dilləri ilə müqayisəsinə, o cümlədən də ərəb və arami dillərinin tədqiqinə yönəldilmişdir. X-XI əsrdə yaşayıb yaratmış Şimali Afrika mənşəli Yehuda ben David Xəyyuc (Əbu Zəkəriyyə ibn Yəhya) İspaniyadan kənarda hebraistika tarixində yeni səpkili elmi işlərin əsasını qoymuşdur. Onun üçsəmitli kök nəzəriyyəsi ibri dilçiliyinin inkişafında təməl rolu oynamışdır. XI əsr və hətta nisbətən sonrakı dövrlərin məşhur hebraistləri Xəyyucun əsərlərinin təsiri altında olmuş və məhz onun fikirlərindən bəhrələnərək ibri dilini daha da dərindən tədqiq etməyə can atmışlar.<sup>2</sup>

XI əsrin ortalarında Rabbi Yona (Əbu-l-Valid Mərvan İbn Cənnax), Moşe ben Şmuel Cikatilla və Şmuel ha-Naqid hebraistikanın inkişafında əsas rol oynayan məşhur əsərlərini qələmə almışlar. Qeyd etdiyimiz kimi, XI-XII əsrlərdə ilk dəfə olaraq yəhudilər tərəfindən sami dillərinin müqayisəli tədqiqi sahəsində ilk addımlar atılmışdır. İshaq İbn Barun (?- 1128) özünün “Kitəb əl-muvazana beyn əl-luğa əl-’ibraniyə və-əl-luğa əl-’arabiyyə” (“İbri və ərəb dillərinin müqayisəsi haqqında kitab”) əsərində nəinki iki dilin leksik tərkibinin

<sup>1</sup> Зислин М.Н. Глава из второй части грамматического сочинения «Ал-Кафи» Абу-л-Фараджа Харуна ибн ал-Фараджа (ХІв.) (по материалам архива П.К.Коковцова и второго собрания Фирковича) – КСИНА, 69, М., 1965.

<sup>2</sup> Коковцов П. Новые материалы для характеристики Йехуды Хайюджа, Самуила Нагида и некоторых других представителей еврейской филологической науки в X, XI и XII вв., собрал, исследовал и издал П.Коковцов. Петроград, 1916.

müqayisəsinə toxunmuş, o cümlədən, hər iki dilin qrammatik formalarının müqayisəli izahını da vermişdir.<sup>1</sup>

Onun bu əsəri bu gün də müqayisəli sami dilçiliyində ən dəyərli əsərlərdən biri hesab olunur.

Həmin dövrdə ibri dilinin orfoqrafiyası ilə bağlı da mühüm əsərlər yazılmışdır. Bu sahədə ilk sanballı işləri, qeyd etdiyimiz kimi, VI-X əsrlərdə fəaliyyət göstərmiş masorçular görmüşlər. Daha sonralar isə onların bu işini dövrün digər filoloqları davam etdirmiş, ibri orfoqrafiyası ilə bağlı müxtəlif məsələlərə aydınlıq gətirməyə çalışmışlar. XII əsrdə yaşamış Əbu-l-Həsən (Avraham ben Meir ibn Kamniel) özünün “Even Boxan” (“Məhək daşı”) əsərində samitləri əsas və köməkçi olmaq üzrə iki qrupa bölmüş və köməkçi samitlər haqqında mnemonik qaydalar hazırlamışdır. Bu sahədə Avraham İbn Ezranın da böyük xidmətləri olmuşdur. Onun ibri qrammatikasının bütün sahələrini əhatə etmiş əsərlərinin xristian ölkələrində hebraistikanın inkişafında böyük rolu olmuşdur. İbn Ezranın ardınca Yosef Kimxi, oğulları Moşe və David Kimxi qardaşları ibri orfoqrafiyasının hərtərəfli tədqiqi ilə məşğul olaraq ibri dilçiliyinə qiymətli töhfələr vermişlər.<sup>2</sup>

Onlar ilk dəfə olaraq ibri dilçiliyinə uzun və qısa sait anlayışını gətirmiş və bunları müvafiq hərəkələr üzrə təsnif etmiş və saitləri qısa və uzun olmaq üzrə beş yerə bölmüşlər. Bunlar: kamats (uzun a), patax (qısa a), xolem (uzun o), kamats xatuf (qısa o), tsere (uzun e), seqol (qısa e), yud hərfi ilə xirik (uzun i), yudsuz xirik (qısa i), vav hərfi ilə şuruk (uzun u), vavsız kubbut (qısa u) -dan ibarətdir. Onların əsərləri nəzəriyyədən daha çox təcrübi vəsait xarakteri daşıyırdı. Onlar ilk dəfə olaraq, ərəb dilində mövcud olan “hərəkə” termininin ibri dilində qarşılığı olan תנועה [tnu‘a] – “hərəkət” sözü vasitəsilə saitləri adlandırmışlar və bu termin müasir ibri diliçiliyində eyni məqsədlə istifadə olunur.

---

<sup>1</sup> Коковцов П.К. «Книга сравнения еврейского языка с арабским» Абу Ибрагима (Исаака) Ибн Баруна, испанского еврея конца XI и начала XII века, с приложением подлинного текста сохранившихся отрывков труда Ибн Баруна. СПб., 1898.

<sup>2</sup> David Kimhi – *David Kimhi's Hebrew grammar (Mikhlol) systematically presented and critically annotated* by William Chomsky. Philadelphia. The Dropsie college for Hebrew and cognate learning, 1933.

XIII əsrin filoloqları dilçiliyin digər sahələri kimi ibri orfoqrafiyasında da mühüm tədqiqat işləri aparmışlar. İngilis mənşəli Moşe ben Yom-Tov ha-Nakdan (?- 1268) özünün “Sefer ha- nikkud” (“Hərəkələr haqqında kitab”) əsərində ibri mətnlərində hərəkə və nöqtələrin işlədilmə qaydalarını tədqiq etmişdir. Bu dövrdə orfoqrafiyaya həsr olunmuş dilçilik əsərlərinin əksəriyyəti masorçu mətnləri və masorçu qrammatika toplularından bəhrələnmişlər.<sup>1</sup>

Məsələn, IX əsrdə yaşamış masorçu Moşe ben 'Aşerin ərəb dilində yazdığı כתב אל מִסְוֹתָת [Kitəb əl misvatət]- “Saitlər haqqında kitab” əsəri ibri dilindəki yeddi sait işarəyə və onların tələffüzünə həsr olunmuş, sonrakı dövrlərdə sait səslər və işarələrin öyrənilməsi üçün mühüm rol oynamışdır.<sup>2</sup>

XIII əsrdə ibri orfoqrafiyasının hər sahəsinə dönə-dönə müraciət etmiş karaim filoloqu, “Meor Ayin” (“Gözün nuru”) və “Kitəb əl-xilaf li-Mişael ben Uzzi'el” (“Mişael ben Uzzielin ziddiyyətlər haqqında kitabı”) kitablarının müəllifi Yehuda ben Yəqub ben Yehuda hərəkə və samitləri müxtəlif aspektlərdən təsnif etmiş, ilk dəfə olaraq qadın və kişi samitləri kimi terminləri hebraistikaya gətirmişdir.<sup>3</sup>

Ona qədər isə Saadi Qaon, Dunaş Ben Labrat , Menaxem ben Saruk və digərləri bu samitləri 11 kök samiti və 11 funksional samit olmaqla iki qrupa ayırmış və onların orfoqrafik xüsusiyyətlərindən danışıbmışlar.<sup>4</sup>

XIII-XIV əsrlərdə ibri dilçiliyi məsələlərinə həsr olunmuş əsərlər çoxluq təşkil etsələr də onlar əvvəlki əsərlərin təsiri altında yaranmışlar.

<sup>1</sup> Sarfatti, Gad B. "The Origin of Vowel Letters in West-Semitic Writing - A Tentative Recapitulation" (Hebrew) // Leshonenu 58/1,3, 1994, p.13-24.

<sup>2</sup> Зислин М.Н. Глава из второй части грам-ческого сочинения «Ал-Кафи» Абу-л-Фараджа Харуна ибн ал-Фараджа (XIV.) (по мат-лам архива П.К.Коковцова и вт-го собрания Фирковича) – КСИНА, 69, М., 1965., Зислин М.Н. Восточная школа еврейских грам. в X-XIII вв. //«Семитские языки», вып. 2 (ч. 2), издание 2-е, исправленное и доп-ное, М., 1965.,Зислин М.Н. Ме'or 'ayin ( «Светоч глаза»): Караимская грам. древнееврейского языка. По рукописи 1208 г. Факсимиле. М.: Наука, 1990.

<sup>3</sup> Дьяконов И.М. Лирическая поэзия Древнего Востока. Москва:Наука, 1984.

<sup>4</sup> Skoss Solomon L. A Study of Hebrew Vowels From Saadia Gaon's Grammatical Work “Kutub Al-Lughah” // JQR, Vol. LVII, January, 1967, No.3. p. 283-317

XV əsrin sonlarında hebraistika sahəsində yazılmış əsərlərin əksəriyyəti Kabalaya əsaslanmış, Kabalanı tədqiq etməklə, burada zaman, məkan və hərəkət kimi üçlüyün vəhdəti haqqında nəzəriyyəyə dərin elmi dəlillər axtarmışlar.<sup>1</sup>

Kabalını tədqiq edən alimlər – kabalistlər ibri və arami dilləri sahəsində hərtərəfli biliyə malik idilər. Onlar ibri əlifbasının samitlərinin, Əhdi-Ətiq mətnindəki sözləri təşkil edən samitlərin müxtəlif kombinasiyalarının mistik və fəlsəfi mənalarını araşdırmaqla hebraistikada hürufizmin (gematriya) əsasını qoymuşlar, bununla yanaşı öz fərqli yanaşmaları ilə həmin dövrdə ibri dilçiliyinin də inkişafına ciddi təsir göstərmişlər. İ. Reyxlinin filoloji əsərləri, xüsusilə də “İbri dilinin ünsürləri” (1506) həmin dövrün xristian hebraistikasının ən əzəmətli əsəri olmuşdur.<sup>2</sup>

XVI əsrin ən böyük hebraisti Eliya Levita olmuşdur. Onun dilçilik fəaliyyəti ilk növbədə ibri orfoqrafiyasının inkişafına yönəlmişdi.<sup>3</sup>

O, M.Kimxinin dilçilik əsərlərinə əsaslanaraq, onlara şərhlər yazmış, ibri orfoqrafiya ənənəsini Avropa hebraistikasına çatdırmış, yeni-yeni əsərlərin yaradılmasına yol açmışdır. Onun bu sahədə yazmış olduğu “Masoret ha-Masoret” əsəri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müasir dövrdə ibri orfoqrafiyasının fundamental tədqiqi ilə məşğul olan hər bir dilçi ilk növbədə bu əsərə istinad edir.

Hebraistikanın Avropada kök salması əslində ibri dilçiliyinin inkişafında ən vacib mərhələlərdən olmuşdur. Hebraistika tədricən inkişaf edərək çoxşaxəli tədqiqat obyektinə çevrilmiş, ibri filologiyasının demək olar ki, bütün sahələri hərtərəfli müqayisəli-tarixi metodlarla araşdırılmağa başlanmışdır. Bunun nəticəsi olaraq, Avropanın müxtəlif universitetlərində hebraistikanın tədqiqi ilə məşğul olan kafedraların əsası qoyulmuşdur.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> [http://www.kabbalah-web.org/ruskab/index\\_rus.htm](http://www.kabbalah-web.org/ruskab/index_rus.htm)

<sup>2</sup> Гезениус В. Еврейская грамматика. Перев. К.А.Коссовича. СПб., 1874.

<sup>3</sup> Sperber Alexander. Problems of the Masora // HUCA, Vol. XVII. New York 1968, p.293-394.

<sup>4</sup> Sáenz-Badillos Angel. A History of the Hebrew Lang.. Trans. by John Elwolde. Cambr.: Camb. UP, 1993. *יברם א' - דברי ימי ישראל בזמן המקרא (במסגרת תולדות המזרח הקדום) חיפה תשכ"ב*, ע' 134



Bukstorflar ailəsi (XVI-XVII əsrlər), Barux Spinoza (XVII əsr), Yedidiya Şlomo ben Avraham Nortsı (XVII əsr), Şlomo Zalman ben Yehuda Leyb Xanau (1687-1746), A. Şultens (XVIII əsr), İbri qrammatikasının atası hesab olunan V. Qezenius (XIX əsr), Q.Berqştresser, E.Keniq, F.Deliç, Q.Dalman, M.Seqal, K.Bröckelman və başqaları (XX əsr) Avropada fundamental hebraistikanın əsasını qoymuş və inkişaf etdirmişlər.

İsraildə hebraistika müstəqil bir elm sahəsi kimi əsasən XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində ilk mühacir dalğasının nümayəndələri tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Bu sahənin inkişafının ən əsas mərhələsi isə 1924-cü ildə Yerusəlim şəhərində İbri dili Universitetinin əsasının qoyulması ilə davam etmişdir. Bu gün isə İsraildə bu universitet ilə yanaşı, ibri dilinin hərtərəfli tədqiqi ilə məşğul olan digər universitetlər, dilçilik institutları və İbri Dili Akademiyası fəaliyyət göstərməkdədir.<sup>1</sup>

Rusiyada hebraistikanın inkişafı XIX-XX əsrin əvvəllərinə təsadüf etmiş, Moskva və Sankt-Peterburqda iki böyük hebraistika məktəblərinin formalaşmasına səbəb olmuşdur.

Gürcüstanda XX əsrin ortalarından etibarən Q.Seretelinin fəaliyyəti ilə hebraistika məktəbinin əsası qoyulmuş və müasir dövrdə çox böyük səylə inkişaf etdirilir.

Müasir hebraistikanın əsasını təşkil edən linqvistik tədqiqatların məcmusu günümüzdə nəinki İsraildə, o cümlədən də dünyanın bir çox ölkələrində artmasında davam edir, dilçiliyin bütün sahələrinə aid yüksək səviyyəli tədqiqat işləri yazılır.

Müxtəlif tədqiqatçılar müasir dövrdə də hərəkətlər və nöqtələr sisteminin mənşəyi, nə vaxt və kim tərəfindən ixtira olunması tarixi ilə bağlı çoxsaylı iri həcmli əsərlər yazmaqda davam edirlər.<sup>2</sup>

Bu elmi işlərin əksəriyyətində ibri orfoqrafiyası ilə bağlı müxtəlif məsələlərin araşdırılmasına cəhd edilir, ibri yazısının və

<sup>1</sup> Rabin H.A Short History of the Hebrew Language. L., 1974.

<sup>2</sup> Bange L.A.A Study of the Use of Vowel-Letters in Alphabet. Cons. Writing (Dissertation, Oxford 1961-1962). Munich: Uni-Druck, 1971., Chomsky W. Developments in Hebrew orthog. // JQR. Vol.LXVI, Jan., 1976, No.3, p. 168-171., Coetzee, A. W., "Syllabif. and Epenthesis in Tiberian Hebrew: Perspectives from Optimality Theory " // JSem 9 (1997), p. 87-128., Cohen M. B., The System of Accen. in the Hebrew Bible Minneapolis, MN: Milco Press, 1969., Sarfatti, Gad B. "The Origin of Vowel Letters in West-Semitic Writing - A Tentative Recap." (Hebrew) // Leshonenu 58/1,3, 1994, p.13-24.

əlifbasının mənşəyinin müəyyənləşdirilməsi, Əhdi-Ətiq kitablarının hərəkə və nöqtələrlə təchiz olunaraq vahid nüsxə halına salınmasında masorçuların xidmətlərindən və onların gördükləri bu nəhəng işin mahiyyətinin müəyyənləşdirilməsi məsələləri ilə bağlı xüsusi əhəmiyyət kəsb edən elmi əsərlər yazılır.

Dissertasiya işinin mövzusu aktual olaraq bütün dövrlərdə, daha dəqiq desək, b.e. VI əsrindən etibarən indiki dövrümüzdə qədər əhəmiyyət kəsb edən sahələrdən olmuşdur. VI-X əsrlərdə fəaliyyət göstəmiş masorçuların əsərləri bu sahədə tədqiqat işlərinin bünövrəsi hesab edilə bilər. Daha sonralar isə, yuxarıda adlarını çəkdiyimiz orta əsr filoloqlarından başlayaraq sonrakı dövr hebraistlərinin əsərlərində də dəfələrlə bu mövzuya müraciət olunsada, bu sahə tam tədqiqat obyektı olmamışdır. Müasir dövrdə Gürcüstan hebraistika məktəbində bu sahə hələ də öz fundamental tədqiqatını tapmamışdır. Rusiyanın hebraistlərindən İ.D.Amusin, M.N.Zislin, P.Kokotvsov, A.Zaretski və başqaları, Avropa hebraistlərindən Solomon Zeytlin, G.Drayver, S.Moraq, H.Tur-Sinay, V.Komski, V.Vaynberq və b. bu sahədə mühüm elmi əsərlər yazsalar da, ibri orfoqrafiyasının yalnız müəyyən cəhətlərinə diqqət yetirmiş, əsasən masorçu mənbələrə istinad etmişlər. Azərbaycanda isə hebraistikanın digər sahələri kimi, bu mövzunun da tədqiqinə müraciət olunmamış, dissertasiya bu sahədə tədqiq edilmiş ilk elmi iş hesab oluna bilər.

**Dissertasiya işinin strukturu.** Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından və əlavədən ibarətdir.

## DISSERTASIYA İŞİNİN MƏZMUNU

“Klassik və müasir ibri mətnlərinin orfoqrafik xüsusiyyətləri” mövzusuna həsr olunmuş dissertasiya işinin “**Giriş**” hissəsi tədqiqat işinin aktuallığına, bu aktuallığı şərtləndirən amillərə həsr olunmuşdur. Dünyanın ən qədim dillərindən hesab olunan ibri dilinin tədqiqat tarixi çox qədim köklərə malikdir. Qədim ibri dilində dünyanın monoteist dinlərindən hesab edilən yəhudi dininin müqəddəs kitabı “Əhdi-Ətiq” qələmə alınmışdır. Əhdi-Ətiq kitabları da öz növbəsində çox mürəkkəb orfoqrafik qaydalar əsasında tərtib edildiyindən hər zaman öz tədqiqini tələb edir.

Müasir ibri dilçiliyində orfoqrafiyanın öyrənilməsinə iki nöqtəyi-nəzərdən yanaşılmışdır. Bəzi dilçilər ənənəvi qrammatikanın müddəalarını qəbul edərək sələflərinin ibri dilinin orfoqrafiyasının bu və ya başqa məsələsinə dair fikirlərini yalnız təkrar və şərh etmişlər. İkinci qrup dilçilər isə öz əsərlərini müasir dilçiliyin, xüsusilə Hind-Avropa dilçiliyinin, tarixi-müqayisəli metodun və bugünkü samişünaslığın əldə etdiyi ən son nailiyyətlərindən yaradıcı şəkildə istifadə edərək yazmışlar.

Danılmaz faktdır ki, ibri dilinin nəinki orfoqrafiyası, o cümlədən orta əsr yəhudi qrammatikasının digər sahələrində böyük xidmətləri olmuş Şmuel ha-Naqid, Dunaş ben Labrat, Menaxem ben Saruk və başqaları ilə yanaşı karaim filoloqları da bu sahədə maraqlı tədqiqat işləri aparmışlar. Məhz buna görə də, birinci növbədə tədqiq olunan məsələnin orta əsr yəhudi qrammatikləri tərəfindən hansı səviyyədə öyrənilməsinə nəzərdən keçirmək məqsədəuyğundur. Bu nöqtəyi-nəzərdən orta əsr yəhudi filoloqlarının mövzu ilə bağlı baxış və mülahizələrinin işə cəlb olunması orfoqrafiyanın ənənəvi ibri dilçiliyində rolunun müəyyənləşdirilməsində böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, orta əsr yəhudi filoloqları da hebraistikanın hər hansı bir sahəsini tədqiq edərkən, müəyyən məsələyə münasibət bildirərkən dinin izn verdiyi həddə qədər sərbəst ola bilməmişlər, bu da onların müəyyən problemləri hərtərəfli təhlil etmələrini məhdudlaşdırmışdır.

Təqdim olunmuş tədqiqat işinin yazılmasından məqsəd yalnız klassik dilin deyil, həm də müasir dilin orfoqrafiyasının da fundamental tədqiqi olduğundan, Avropa, rus, İsrail samişünasları və hebraistlərinin əsərlərinin təhlili də işə cəlb olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, sami

qrupuna mənsub olan dillərin bir çox aspektlərdə öyrənilməsində Avropa və Rusiya şərqşünaslarının tədqiqatları mühüm yer tutur. Avropa şərqşünasları tərəfindən yazılmış ilk kitablarda ənənəvi sami qrammatikasının qüvvətli təsiri müşahidə olunsada, onlar müxtəlif məsələlərin həllinə daha sərbəst yanaşaraq, hərtərəfli həllini verməyə müvəffəq olmuşlar. Onlar müxtəlif Avropa dillərinin qrammatikalarında müəyyən edilmiş normaları əsas tutaraq sami dillərini müqayisəli surətdə öyrənməyə başlamışlar.

Dissertasiyada orfoqrafiyanın öyrənilməsinə hər iki nöqteyi-nəzərdən yanaşılmışdır. Yəni, ənənəvi qrammatikanın müddəalarını qəbul edərək, müasir dilçiliyin, xüsusilə hind-Avropa dilçiliyinin, tarixi-müqayisəli metodun və bu günki hebraistikanın orfoqrafiya sahəsində əldə etdiyi ən son nailiyyətlərdən yaradıcı şəkildə istifadə edilmişdir.

Bütün bunlarla yanaşı, tədqiqat işinin “giriş” hissəsində dissertasiya mövzusunun məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın mənbələri və metodları, dissertasiyanın elmi yeniliyi, praktik əhəmiyyəti, onun tədqiq olunma səviyyəsini və strukturunu da izah edirik.

İbri dilçiliyinin ən mübahisəli və daim öz tədqiqini tələb edən sahələrindən biri olan orfoqrafiyaya həsr olunmuş “Klassik və müasir ibri mətnlərinin orfoqrafik xüsusiyyətləri” mövzusunda yazılmış dissertasiya işinin **birinci fəslində** qədim ibri yazısının əsas xüsusiyyətlərindən bəhs olunur. Birinci fəsil beş yarım-fəsildən ibarətdir.

Birinci yarım-fəsildə ibri yazısı və əlifbasının mənşəyi, əsas xüsusiyyətləri, digər sami dilləri ilə münasibətdə qarşılıqlı inkişafı prosesinə diqqət yetirilmişdir və dissertasiya işinin sonunda əlavələr hissəsində ibri yazısı və əlifbasının yaranması, inkişafına dair müxtəlif şəkil və qrafiklər əlavə edilmişdir.

İkinci yarım-fəsildə ibri dilinin tarixi inkişaf mərhələləri haqqında məlumat verilmişdir. Növbəti fəsilərdə bu və ya digər mövzunun izahı zamanı ibri dilinin müəyyən tarixi inkişaf mərhələlərinə müraciət olunduğundan, bu yarım-fəsildə ibri dilinin tarixi inkişaf mərhələləri haqqında qısaca icmal verilməsi məqsədəuyğun hesab edilmişdir. Bu hissədə ibri dilinin inkişaf prosesindən bəhs edərək, Əhdi-Ətiqin dili, Əhdi-Ətiqdən sonrakı dövr ibri dili, Təlmud və Mişnanın dili, orta əsr ibri dili, XV-XVIII əsrlərin ibri dili və müasir dilin dirçəldilməsi dövrü haqqında məlumat verilmişdir.

Üçüncü yarım-fəsil qədim dövrlərdə ibri dilində qələmə alınmış yazı materialları və alətləri mövzusunda həsr olunmuş, bu yazı

əşyalarının qədim Şərqdə nə səviyyədə istifadə olunması və inkişafı haqqında maraqlı faktlar şərh olunmuşdur.

Dördüncü yarım fəsil qədim ibri yazısının əsas xüsusiyyətləri və növləri mövzusunda həsr olunmuşdur. Belə ki, ibri dili uzun müddət danışıq dili kimi fəaliyyət göstərsə də, bu dildə daim yazılı ədəbiyyat yaradılmış və bu, dildə fərqli yazı formalarının meydana gəlməsində əsas rol oynamışdır. İbri yazısının təkamülü prosesində kvadrat, kursiv, yarımkursiv kimi yazı növləri formalaşmış və bunlar müxtəlif dövrlərdə fərqli yəhudi icmaları tərəfindən fərqli məqsədlərlə işlədilmişdir. Dördüncü yarım fəsil özü də üç bəndə bölünmüş və hər bənddə ibri yazısının bir növü haqqında məlumat verilmişdir. Birinci bənddə kvadrat yazı, ikinci bənddə kursiv yazı, üçüncü bənddə isə yarımkursiv yazı haqqında ətraflı məlumat verilmiş, bu yazı formalarının növlərindən, xüsusiyyətlərindən, istifadə olunduqları yer, dövr və mövzulardan bəhs olunmuşdur.

Beşinci yarım fəsildə qədim yəhudi əlyazmalarının əsas xüsusiyyətlərindən danışılır və qeyd olunur ki, bu əlyazmaların tərtibatı prinsipləri ilə cəhətlərinin araşdırılması ibri orfoqrafiyasının tədqiqi işində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Burada qədim yəhudi əlyazmalarının forma və növləri, həcmi və s. barədə məlumat verilir.

**İkinci fəsil** qədim ibri orfoqrafiyasının əsas xüsusiyyətləri, hərəkə və nöqtələr sisteminin yaranma tarixinə həsr olunmuşdur və müvafiq olaraq beş yarım fəsildən ibarətdir. Qədim ibri mətnlərinin orfoqrafik xüsusiyyətlərini öyrənərkən qarşıya çıxan ən çətin və problemli məsələlərdən biri bu gün ibri yazısında işlədilən sait işarələr sisteminin mənşəyinin tarixi və əhəmiyyəti ilə bağlıdır. Belə ki, qədim ibri yazısında sait səsləri ifadə etmək üçün istifadə olunan şərti işarələr (hərəkələr) sisteminin nə vaxt meydana gəlməsi ilə əlaqədar müxtəlif mülahizələr mövcuddur.

Qədim yəhudi mətnlərində bu gün bizə məlum olan sait səsləri bildirən şərti işarələr yazıda göstərilirdi, yəni yazı yalnız samit hərflərdən ibarət idi. Təlmudda deyilir ki, Sina dağında Musa peyğəmbərə verilmiş mətn “çılpaq” olmuş və bu gün ona “geyindirilmiş” sait işarələr mövcud olmamışdır. Dissertasiya işinin bu hissəsində qədim ibri mətnlərində sait işarələrin mənşəyini aydınlaşdırmaq üçün Qezer təqvimini, Meşi və Siloam kitabələri və s. epiqrafik abidələr, Əhdi-Ətiq mətnləri, Əhdi-Ətiqin bəzi qədim dillərə

edilmiş tərcümələri, Təlmud, Mişna, Ölü dəniz əlyazmaları və s. nəzərdən keçirilmiş, müəyyən nəticələr əldə edilmişdir.

Birinci yarımfəsildə qədim ibri dilində yazılmış epigrafiq abidələrdə hərəkələrin müəyyənləşdirilməsi məsələsindən bəhs olunur.

İkinci yarımfəsildə Samirilər, onların dili, mədəniyyəti, o cümlədən də Samiriyyə Tövrati haqqında məlumat verilmiş və bu ədəbi əbidədə işlədilən hərəkə sistemi təhlil olunmuşdur.

Üçüncü yarımfəsildə Əhdi-Ətiq mətnlərinin digər qədim dillərə tərcüməsi zamanı ibri dilində mövcud olan hərəkələrin işlədilmə qaydaları öz əksini tapmışdır. Bu yarımfəsildə yunan, arami, latın dillərinə edilmiş tərcümələrdən bəhs olunmuşdur.

Dördüncü yarımfəsildə Təlmudun yaranması və Masoranın tərtibatına qədərki dövrdə istifadə olunan hərəkələr haqqında məlumat verilmişdir.

Nəhayət, beşinci yarımfəsil Ölü dəniz əlyazmaları, onların tapılma yeri və tarixi, dili, məzmunu, tərtibat xüsusiyyətləri və bu mətnlərdə işlədilən qədim dövr hərəkələrinin əlamətləri haqqında məlumatları ehtiva edir.

Dissertasiya işinin **üçüncü fəslində** Əhdi-Ətiqin vahid nüsxə halına salınması və qədim dövr yəhudi dilçiləri olan masorçuların fəaliyyətindən bəhs olunur. Dissertasiya işinin bu fəslə iki yarımfəsildən ibarətdir.

Birinci yarımfəsildə yəhudilərin müqəddəs kitabı hesab olunan və qədim ibri dilində yazılmış Əhdi-Ətiqin vahid nüsxə halına salınma tarixindən, bu prosesin qədim dövrlərdən etibarən bir neçə mərhələ üzrə həyata keçirilməsindən bəhs olunur. Ümumiyyətlə qeyd etməliyik ki, Əhdi-Ətiqin ilk dəfə kanonlaşdırılması, yəni bir yerə cəm edilib vahid nüsxədə toplanması e.ə. VIII-VI əsrlərə təsadüf edir.<sup>1</sup>

Yəhudi xalqı Babil əsarətindən geri qayıtdıqdan sonra artıq xalqın çox hissəsi öz dilini unutmaya başlamış və əksəriyyət o dövrdə ibri dilini danışmaq kimi sıxışdıraraq tədricən aradan çıxaran arami dilində danışmağa başlamışdı. Şifahi ənənənin unudulmaması məqsədilə dövrünün gözəl katibi, Əhdi-Ətiq bilicisi hesab olunan və xalq arasında Ezra ha Sofer (Yazar Üzeyir) kimi tanınmış bir şəxs tərəfindən ilk dəfə olaraq Əhdi-Ətiqin bir hissəsini təşkil edən və beş

---

<sup>1</sup> Вейнберг И.П. К вопросу об устной и письменной традиции в Ветхом Завете. – Переднеазиатский сборник. III.М., 1979, с.45-56

kitabdan ibarət olan Tövrət (Xummaş- Beşlik) vahid nüsxə halına salaraq kanonlaşdırmışdır. Artıq e.ə. II əsrdə Əhdi-Ətiqin «Peyğəmbərlər» və «Müqəddəs Yazılar» hissələri də məlum idi. Lakin bu kitabların müxtəlif nüsxələri var idi və onların tərkibi bir-birindən ciddi surətdə fərqlənirdi. Əhdi-Ətiq kitablarının tam şəkildə kanonlaşdırılmasında yunan dilinə edilmiş tərcümələrin də böyük rolu olmuşdur. Lakin Əhdi-Ətiqin bu gün bizə məlum olan formada kanonlaşdırılması b.e. VI-IX əsrində yaşayıb fəaliyyət göstərmiş masorçuların əməyi sayəsində həyata keçirilmişdir.<sup>1</sup>

Üçüncü fəslin ikinci yarım fəslə artıq haqqında danışdığımız masorçuların ibri dilçiliyinin əsasının qoyulmasında gördükləri xidmətlərinə həsr olunmuşdur. Dissertasiya işinin bu hissəsində “masar” termininin mənşəyindən, ilk masor mənbələrindən, hərəkə və nöqtələr sisteminin yaranmasından, həmin dövrdə bərqərar olan üç masor məktəbi və onların fərqli dünyagörüşlərindən söhbət açılır. Üçüncü fəslin ikinci yarım fəslə də öz növbəsində üç bəndə bölünmüşdür. Birinci bənddə “masar” termininin mənşəyi və masorçuların meydana gəlmə tarixindən bəhs olunur. İkinci bənddə masoranın əsas mənbələri, Babil, Tveriya və Fələstin masorçu məktəblərinin fərqli dünya görüşlərindən, böyük və kiçik masoranın meydana gəlməsi və onların fərqləndən söhbət açılır. Üçüncü bənddə masoranın hansı mərhələdə inkişaf etməsi, onun inkişafına təkan verən amillər və istiqamətlər haqqında məlumat verilir.

Müasir ibri mətnlərinin orfoqrafik xüsusiyyətlərinə həsr olunmuş **dördüncü fəsil** 4 yarım fəsildən ibarətdir. Birinci yarım fəsildə müasir ibri mətnlərinin yazı xüsusiyyətləri və yazıda istifadə olunan işarələr, onların mənşəyi və yerinə yetirdikləri funksiyalar haqqında ümumi məlumat verilir. Bu yarım fəsildə qeyd olunur ki, müasir ibri orfoqrafiyasının köklərində qədim dövr ibri yazısının ənənələri öz əksini tapmışdır və bu fikir müxtəlif faktlarla izah olunmuşdur. Dördüncü fəslin birinci yarım fəslə da öz növbəsində 4 bənddən ibarətdir.

Birinci bənddə ibri yazısının əsas mənbəyini təşkil edən samit hərflərin əsas orfoqrafik xüsusiyyətləri və onların ibri orfoqrafiyasında təsnifatı haqqında məlumat verilir. İkinci bənddə tarix baxımından samitlərdən uzun müddət sonra yaranmış, mənşə etibarilə kökü b.e. VI-

---

<sup>1</sup> Wright Charles Henry Hamilton. An introduction to the Old Testament. London 2009.

IX əsrlərinə təsadüf edən sait işarələrin- hərəkə və nöqtələrin, onların ifadə etdikləri səslərin əsas xüsusiyyətlərindən söhbət açılır. Üçüncü bənddə müasir durğu işarələrinin ibri orfoqrafiyasında rolundan danışılır. Dördüncü bənddə müasir ibri dilində istifadə olunan hərəkəli və hərəkəsiz yazının əsas xüsusiyyətləri, İbri dili Akademiyası tərəfindən qəbul edilmiş orfoqrafik qaydalar, hərəkəli mətnin istifadə olunduğu ədəbiyyat nümunələri haqqında ətraflı məlumat verilir.

Dördüncü fəslin ikinci yarım fəslində Yerusəlim şəhərində fəaliyyət göstərən İbri dili Akademiyasının orfoqrafiya sahəsində apardığı səmərəli işlər, müasir ibri yazı sisteminin, o cümlədən də bütünlükdə ibri dili və ədəbiyyatının inkişafında bu akademiyanın üzvlərinin böyük əməyindən söhbət açılır. Tədqiqat işinin bu hissəsində akademiyanın 1949, 1970, 1972 və nəhayət, 1994-cü illərdə qəbul etdiyi qərarlarının əsas müddəaları göstərilmiş, bu müəssisənin təsis etdiyi “Leşonenu” və “Leşonenu leam” məcmuələri haqqında məlumat verilir.

İbri dilinin lüğət tərkibində mühüm yer tutan abreviaturların orfoqrafik xüsusiyyətlərindən bəhs edən üçüncü yarım fəsil abreviatur termininin mənşəyi, abreviaturların ibri dilində rolu, işlədilmə xüsusiyyətləri, hərəkələndirilməsi və s. məsələlərdən söhbət açılır.

Dördüncü fəslin dördüncü yarım fəslində ibri dilinin dialektləri və onların ibri dilinin orfoqrafiyasına təsiri haqqında məlumat verilir. Bu yarım fəsildə “ibri dili” və “yəhudi dilləri” anlayışları bir-birindən fərqləndirilmiş və qeyd edilmişdir ki, əslində ibri dilinin dialektləri mövcud deyildir. Dialekt hesab edilən dillər isə tamamilə başqa dil ailələrinə aiddir və müxtəlif ölkələrin ərazilərində yaşayan yəhudilər tərəfindən uzun tarixi dövr ərzində yerli dilin təsiri altında yaradılmışdır.

**Dissertasiya** işinin sonunda tədqiqatçının irəli sürdüyü elmi müddəaların xülasəsi və işin məzmunundan doğan tezisvari **nəticə** verilmişdir. Nəticədə dissertasiya işinə yekun vurulur və ümümləşdirmələr aparılır.

1. Bütün faktlar sübut edir ki, VII-VIII əsrlərdə ibri mətnlərində hərəkələr mövcud idi. Bu hərəkələr bir gündə yaranmamış, istər ibri, istərsə də bütün sami dilli ədəbiyyatda artıq kök salmış bir ənənədən meydana gəlmişdir. Biz epiqrafik abidələri və qədim Əhdi-Ətiq mətnlərini tədqiq edərkən aydın gördük ki, artıq Babil əsarətindən sonrakı dövrlərdə yaşayıb yaratmış müəlliflər mətnlərdə bu gün də



yazıda işlədilən bəzi işarələrdən (məsələn, vav və yud samitlərinin sait funksiyası) istifadə etmişlər. Samiriyyə Tövrətində isə, hətta, sözlərin üzərində müasir punktuasiyanın ayrılmaz hissəsini təşkil edən horizontal işarələr işlətmişlər. Qədim suriya mətnlərində isə formaca ibri hərəkə sisteminə bənzər və çox inkişaf etmiş şərti işarələr sistemi mövcud olmuşdur. Qədim ibri mətnlərində olduğu kimi, qədim suriya mətnlərində də bəzi saitləri göstərmək və eyni yazılan samitləri fərqləndirmək üçün hərflərin içində, üstündə və altında nöqtələrdən istifadə etmişlər.

2. Məhz Masorçu mətninin formalaşması, tərtibatı və tamamlanmasına qədər olan bir dövrdə yaranmış əsərləri nəzərdən keçirdikdən sonra nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, e.ə. IX-X əsrdən etibarən matres lectiones adlandırdığımız alef, he, vav, yud samitləri ilkin ibri hərəkələrinin rolunu daşımışlar. Samitlərin içində, üstündə və altında qoyulan nöqtə və xətlərin izləri isə ilk dəfə Samiriyyə Tövrətində təzahür edir. Lakin VIII əsrdə Masorçu mətnində tam tətbiq olunmuş zəngin nöqtə və işarələr sistemi haqqında bəzi qədim dövr müəlliflərinin əsərlərində bəhs olunsa da, onları əks etdirən hər hansı bir yazılı abidə bizə gəlib çatmamışdır.
3. O dövrdə fəaliyyət göstərən bir neçə masorçu məktəbləri arasında ən tanınmışı və qabaqcılı Babil və Tveriya məktəbləri olmuşdur. Məhz Tveriya məktəbinin nümayəndələrinin Əhdi-Ətiq əlyazmalarının tədqiqi və onların müxtəlif dövrlərdə köçürülməsi zamanı yol verilmiş səhvlərin düzəldilməsi sahəsində böyük xidmətləri olmuşdur. Onlar Əhdi-Ətiq mətnlərini tam formada unifikasiya (vahid nüsxə halına salmaq) etmiş, hər hansı bir əlavə və ya təhriflərə yol verilməməsi məqsədilə kanonlaşdırmışlar. Bu səbəbdən də masorçular Əhdi-Ətiq kitablarındakı işarə və ayələrin tam sayını hesablamışlar. Nəticədə məlum olmuşdur ki, Əhdi-Ətiqdə işarələrin sayı 1.152207-dir. Tövratda 305.607 işarə, 5.845 ayə vardır. Sonralar Əhdi-Ətiq mətnlərini köçürən katiblər bu işarələrin sayının dəqiqliyinə mütləq riayət edirdilər və hər hansı bir kiçik dəyişikliyin olmasına yol vermirdilər. Masorçuların ən əsas xidməti saitləri və aksentuasiyanı ifadə edən hərəkə sistemini icad etmələri ilə xarakterizə olunur və bunun da qədim ibri dilinin orfoqrafiya və fonetikasının elmi əsaslarla öyrənilməsində böyük rolu olmuşdur. Bu əməyin sayəsində Əhdi-Ətiq kitabları heç bir dəyişikliyə məruz qalmadan bu günlərə gəlib

çatmışdır. Masorçular tərəfindən vahid nüsxə halına salınmış və hərəkərlə təchiz olunmuş masorçu Əhdi-Ətiqi Textus Receptus ( latın dilində ) adı altında tanınmışdır.

4. İbri dilnin orofrafiyasının tədqiqinin çox qədim tarixə malik olmasına rəğmən müasir dövrdə də hərtərəfli araşdırılmasına hələ də ehtiyac duyulur. Bu da ibri dilinin digər dillərdən fərqli inkişaf yolu keçməsi ilə izah oluna bilər. Belə ki, ibri dili çox qədim tarixə malik olsa da, başqa dillər kimi fasiləsiz inkişaf yolu keçməmiş, müəyyən dövrlərdə danışıq dili olmamış, başqa sözlə desək uzun sürən fasilədən sonra yəhudi xalqının maarifçi təbəqəsi tərəfindən dirçəldilmiş və daim süni formada inkişaf etdirilir. Bu səbəbdən də, İbri dili Akademiyasının çox ciddi səylərinə baxmayaraq, hələ də ibri orfoqrafiyasının sabit, ziddiyyətsiz qaydalar sisteminə yiyələnməsi üçün növbəti islahatların aparılmasına ehtiyac hiss olunmaqdadır.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin nəşr olunmuş aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Qədim yəhudi yazısı və əlyazmalarının əsas xüsusiyyətləri// «Tədqiqlər» №4, AMEA-nın Dilçilik İnstitutu, Bakı, 2007, səh.116-124
2. Masorçuların fəaliyyəti və sait işarələr sistemi //«Filologiya məsələləri» AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutu, №8, Bakı, Nurlan, 2007, səh.110-117
3. Müasir ibri dilinin inkişaf tarixi// «Dil və ədəbiyyat», №6 (48), BDU, Bakı, 2008, səh.9-11
4. Müasir ibri dilində hərəkəli və hərəkəsiz yazının əsas cəhətləri// «Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri», BSU, Bakı-2008, səh.33-39
5. Qədim yəhudi əlifbası və yazısı// «Dil və ədəbiyyat», №3 (69), BDU, Bakı, 2009, səh.28-30
6. Sistemı pişğma v sovremennom ivrite// Elmi xəbərlər №3, ADU, 2009, səh.138-142
7. Ölü dəniz əlyazmaları// BDU-nun 90 illik yubileyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfransın materialları. Humanitar elmlər, Bakı – 2009, səh.90-91
8. Key features of the ancient Hebrew orthography// «Kültür evreni» №6, Üç ayda bir yayımlanan uluslar arası sosial

- bilimler dergisi (İSSN: 1308-6197). Ankara-Türkiye, «BRC BASIM», 2010, səh.194-198
9. Essential characteristics of Old and Modern Hebrew orthography // “Intercultural communications” № 13, International scientific periodical edition ( ISSN 1512-4363), Tbilisi-2010, səh.66-71

## РЕЗЮМЕ

Т.Г.Гусейнбалаева

### ОРФОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КЛАССИЧЕСКИХ И СОВРЕМЕННЫХ ИВРИТСКИХ ТЕКСТОВ

Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения, списка использованной литературы и приложения в форме словаря.

Во введении диссертант обосновывает актуальность темы, определяет цели и задачи, освещает научную и практическую значимость диссертации.

Первая глава диссертации посвящена главным особенностям древне-еврейского языка. Эта глава состоит из пяти параграфов. В этой главе подробно излагается происхождение еврейского языка, этапы исторического развития еврейского языка, материалы и орудия письма в древнем востоке, виды письма, особенности оформления древне-еврейских рукописей и также другие вопросы.

Вторая глава произведения посвящена основным особенностям орфографии древне-еврейского языка и состоит из пяти параграфов. В этой главе диссертант параллельно рассматривает в историческом последовательности литературных образцов всех периодов языка и анализирует их орфографических особенностей.

Третья глава диссертации охватывает несколько параграфов. В этой главе рассматривается история канонизации ветхозаветных книг, основные направления деятельности масоретов, которые являлись еврейскими грамматиками игравшие большую роль в образовании ивритской орфографии.

Четвертая глава, которая состоит из четырех глав посвящена орфографическим особенностям современных ивритских текстов. В этой главе рассматриваются правила современной орфографии, деятельность Академии Ивритского Языка в области орфографии, особенности согласованного и несогласованного письма и также другие очень важные вопросы. В заключении подводятся итоги всему исследованию и делаются соответствующие выводы.

## SUMMARY

**T. H. Huseynbalayeva**

### **Orthographical features of Classical and Modern Hebrew.**

The research work is made up of introduction, four chapters, summary, the list of literature and it involves the appendix.

The writer of the research work grounds on the actuality of the work and deciphers its research object, the level of its study, sources and scientific innovations and etc.

The first chapter of the work is dedicated to the main features of the Classical Hebrew script and consists of five half chapters. Origin of Hebrew writing and alphabet, all stages of historical development of Hebrew, writing material and tools in the Ancient East, all kinds of ancient Hebrew writing, essential features of Jew manuscripts and other problems have been reflected in this chapter.

The second chapter of the work has been devoted to essential features of the orthography of Ancient Hebrew and consists of five half chapters. Candidate for a degree looked through from a point of view historical succession all literature examples of the ancient time of Hebrew and investigated their orthographical features.

The 3rd chapter of the dissertational work consists of four half chapters and has been devoted to the canonization of the texts of the Old Testament, the basic directions of the masorets' activities who were grammarians of the ancient time and played big part in arising of Hebrew orthography.

The fourth chapter deals with orthographical features of the texts of Modern Hebrew and consists of four half chapters. Rules of modern orthography, activities in the orthography area of the Academy of The Hebrew language and etc. very important scientific investigations have been carried out and important facts shown in this chapter.

In summary part the results achieved from the research work are represented in thesis's.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ  
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ  
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

---

*На правах рукописи*

**Гусейнбалаева Тарана Гасанага кызы**

**Орфографические особенности классических и современных  
ивритских текстов**

**Специальность: 10.02.12 – Семитские языки**

**А В Т О Р Е Ф Е Р А Т**

**Диссертации на соискание ученой степени доктора  
философии по филологии**

**БАКУ - 2011**